

Slaugytojų stresogeninių veiksnių ir psichoemocinės būsenos poveikis tarpusavio bendradarbiavimui

Ieva Šleinytė

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Sveikatos mokslų instituto Slaugos katedra

Aldona Mikaliūkštienė

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Sveikatos mokslų instituto Slaugos katedra

Santrauka. Slaugytojai darbe neišvengiamai patiria stresą, kuris veikia jų psichoemocinę būseną. Sudėtingi dalykiniai ir tarpasmeniniai santykiai, konfliktai su kolegomis, pacientais ir jų artimaisiais, didelis darbo krūvis, sunkumai dėl sprendimų priėmimo, mirštančių pacientų slauga, darbas pandemijos sąlygomis kelia stresą, nerimą, baimę, miego sutrikimus, išsekimą ir depresiją, kurie veikia slaugytojų psichoemocinę būseną ir tarpusavio bendradarbiavimą.

Slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimas yra reikšmingas ne tik pačių slaugytojų, bet ir kitų sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojų darbo kokybei ir pacientų gerovei.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti mokslinę literatūrą apie slaugytojų darbe patiriamą stresą, emocinę būseną ir jų poveikį tarpusavio bendradarbiavimui.

Tyrimo metodai. Sisteminga straipsnių paieška „PubMed“, „Cochrane ClinicalKey“, „BMJ Best Practice“, „ScienceDirect“ ir „Google Scholar“ duomenų bazėse. Gauti rezultatai parodė, kad stresas ir psichoemocinė slaugytojų būseną yra susiję ir turi įtakos jų tarpusavio bendradarbiavimui. Dėl nuolat patiriamo streso dauguma slaugytojų kenčia ir nuo fizinių, ir nuo psichologinių sveikatos sutrikimų, kurie daro įtaką komandos bendravimui.

Reikšminiai žodžiai: slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimas, stresas slaugytojų darbe, slaugytojų psichoemocinė būseną.

The Effect of Nurses Stressogenic Factors and Psychoemotional State on Care Cooperation

Abstract. Nurses inevitably experience stress in their work, which affects their psycho-emotional state. Complicated business and interpersonal relationships, conflicts with colleagues, patients and their relatives, high workload, difficulty in decision-making, nursing of dying patients, working in pandemic conditions cause stress, anxiety, fear, sleep disturbances, exhaustion and depression, which affect the psycho-emotional state of nurses and cooperation between them.

Cooperation between nurses is important not only for the quality of work of the nurses themselves, but also for the staff of other health care institutions and for the well-being of patients.

The aim of the research - to analyze the scientific literature on the nurses stress experience at work, their emotional state and their impact on mutual cooperation. Research methods: systematic search of articles in PubMed, Cochrane ClinicalKey, BMJ Best Practice, ScienceDirect and Google Scholar databases. The results showed that stress and psychoemotional status of nurses are related and affect their cooperation. As a result of constant stress, most nurses experience both physical and psychological health problems, which affect teamwork.

Keywords: cooperation between nurses, stress at the work of nurses, psycho-emotional state of nurses.

Įvadas

Lietuvoje ir užsienio šalyse yra atlikta nemažai tyrimų apie įvairių profesijų darbuotojų patiriamą stresą ir jo pasekmes [1, 2, 3, 4], tačiau slaugytojų stresogeninių veiksnių ir psichoemocinės būsenos poveikį tarpusavio bendradarbiavimui labai svarbu patyrinėti giliau, nes ši tema yra viena aktualiausių įgyvendinant Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2020 m. kovo 10 d. įsakymu Nr. V-322 patvirtintą Psichosocialinio klimato ir psichologinės (emocinės) gerovės sveikatos priežiūros sistemoje gerinimo 2020–2022 metų veiksmų planą, kurio „rengimo paskirtis – nacionaliniu mastu formuoti psichologinei (emociinei) gerovei palankų klimatą sveikatos priežiūros sistemoje bei stiprinti asmens sveikatos priežiūros specialistų psichikos sveikatą“. Minėtame plane nurodoma, kad pastaraisiais dešimtmečiais, kintant darbo pobūdžiui, vis daugiau darbuotojų patiria su darbu susijusį stresą. Psichosocialinės rizikos veiksnių yra daug ir įvairių, jie siejami su darbo organizavimu, šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimu, darbo pobūdžiu, turiniu, socialiniais santykiais tarp darbuotojų, darbuotojų ir vadovo, darbuotojų ir trečiųjų asmenų, kuriems teikiama paslauga [5].

Tikėtina, kad stresogeniniai veiksniai ir psichoemocinė būsena daro stiprų poveikį slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimui, kuris tiesiogiai susijęs su pacientų gerove. Italijos psichikos sveikatos departamentuose buvo tiriama COVID-19 pandemijos sukelti slaugytojų streso ir depresijos simptomai. Rezultatai atskleidė vidutinį slaugytojų streso lygį ir slenkstinės depresijos simptomų paplitimą, taip pat labai didelę streso ir ryškių depresijos simptomų riziką. Mokslininkai nurodė, kad slaugos personalo psichologinės gerovės stebėjimas ir valdymas šiomis dienomis yra prioritetas ir dalis proceso, kuriuo siekiama didinti asmens ir organizacijos gerovę, bet visų pirma – pagalbos rezultatams pagerinti [6].

Tyrimo tikslas – apžvelgti ir pateikti naujausios literatūros duomenis apie streso ir psichoemocinės būsenos poveikį slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimui.

Tyrimo objektas ir metodai. Atlikta mokslinių straipsnių paieška naudojant reikšminius žodžius: slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimas, stresas slaugytojų darbe, slaugytojų psichoemocinė būsena (angl. *cooperation between nurses, stress at the work of nurses, psycho-emotional state of nurses*).

Mokslinių straipsnių paieška atlikta „PubMed“, „Cochrane ClinicalKey“, „BMJ Best Practice“, „ScienceDirect“ ir „Google Scholar“ 2015–2021 m. publikuotų straipsnių duomenų bazėse. Apžvelgti stresogeniniai veiksniai slaugytojų darbe, slaugytojų psichoemocinę būseną veikiančios faktoriai, surinkta informacija apie slaugytojų motyvacijos bendradarbiauti ir streso bei psichoemocinės būsenos sąsajas, darbo COVID-19 pandemijos metu ypatumus, bendradarbiavimo svarbą, slaugytojų streso priežastis bei pasekmes ir poveikį tarpusavio bendradarbiavimui.

Stresogeniniai veiksniai slaugytojų darbe

Slaugytojai darbe susiduria su daugybe psichoemocinę būseną ir neabejotinai tarpusavio bendradarbiavimą lemiančių stresogeninių veiksnių [7]. Kadangi bendradarbių sveikatos priežiūros įstaigose pasirinkti dažniausiai neįmanoma, siekdamį sėkmingo bendradarbiavimo kolegoms turi atsižvelgti į skirtingas nuomones, požiūrius, įpročius, palaikyti asmeninius santykius, kurie turėtų būti pagrįsti pagarba ir pasitikėjimu. Darbo metu neišvengiamai kylantys konfliktai, nesutarimai, ginčai, priešiškas menkinas pasitenkinimą darbu, darbo ir bendradarbiavimo kokybę [8]. Būtina paminėti, kad slaugytojus darbo metu veikia ir specifiniai stresogeniniai veiksniai: darbas su sunkiai sergančiais ir mirštančiais pacientais [9], labai didelis darbo krūvis, nuolat besikeičianti darbo aplinka – visa tai didina įtampą ir stresą, veikia fizinę bei psichinę sveikatą [10]. Khamisa ir bendraautorius (2015) atlikto tyrimo duomenimis, aukščiausią streso lygį dėl didelio darbo krūvio patiria intensyviosios terapijos skyriuose dirbantys slaugytojai. Moksliniai tyrimai atskleidžia, kad slaugytojų psichoemociinei būsenai ir streso lygiui turi reikšmės paciento mirtis, profesinio pasirengimo lygis, sunkumai priimančiam sprendimui, kai nepasiekiamas gydytojas. Moralinį stresą darbe slaugytojams kelia bendradarbių požiūrių į slaugą skirtumai ir neatitikimas tarp idealios ir realios slaugos, agresyvūs (neadekvatūs) pacientai ir bendravimas su jų artimaisiais, slaugytojo funkcijų neapibrėžtumas [11].

Mokslinių tyrimų duomenimis, stresą sukeliantiems emociniams veiksniams priskiriama įvairaus pobūdžio smurto apraiškos (slaugytojai smurto aukomis tampa 1,4 karto dažniau negu kiti sveikatos priežiūros darbuotojai), vidinių nuostatų prieštaravimai ir nepasitenkinimas atlyginimu [12].

Kinijos mokslininkai įvertino, kokį poveikį darbe patiriamas stresas daro slaugytojų miego kokybei – lėtinis miego trūkumas neigiamai veikia fizinę ir psichinę sveikatą, o darbe patiriamas stresas gali būti tiesiogiai susijęs su prastesne miego kokybe. Mokslinių duomenų analizė parodė, kad kuo didesnis stresas, tuo blogesnė miego kokybė. Slaugytojų miego sutrikimai buvo proporcingai susiję su darbo sunkumais, santykiais su pacientais, psichosomatine būkle, aplinka ir įvykiais, paaukštinimu darbe ar konkurencija. Dauguma slaugytojų nurodė patiriantys aukšto lygio stresą, o beveik kas antras – miego sutrikimus. Slaugytojų darbe patiriamą stresą ir jų psichoemocinę būseną veikiančios veiksniai dar labiau sustiprėja dirbant pandemijos sąlygomis [13].

Kaip teigia Iftikhar S. (2020), fizinės sveikatos priežiūros ligoninių slaugytojai patiria didesnę stresą nei psichinės sveikatos priežiūros ligoninių slaugytojai. Gerokai aukštesnius slaugytojų streso balus lemia su personalu susijusios problemos, ateities perspektyvos ir nepasitenkinimas darbu. Ligoninių slaugytojai patyrė didesnę nespecifinę su darbu susijusį stresą nei slaugytojai, dirbantys psichikos sveikatos įstaigose [14].

Per COVID-19 pandemiją visame pasaulyje sveikatos priežiūros darbuotojai atsidūrė precedento neturintioje situacijoje. Hubėjaus (Kinija) mokslininkai tyrinėjo, koks yra depresijos, nerimo ir streso paplitimas tarp slaugytojų per COVID-19 pandemiją. Didelė dalis tyrime dalyvavusių slaugytojų nurodė jaučiantys depresijos simptomus, nerimą ir stresą. Zheng R. su bendraautorais (2021) nustatė, kad darbas su sunkiai sergančiais pacientais buvo tiesiogiai susijęs su depresijos, nerimo ir streso didėjimu. Be to, nustatyta, kad turėtas sąlytis su pacientu, kuriam įtariamas ar patvirtintas COVID-19, kūno skysčiais ar krauju dar labiau didino nerimą. Minėti mokslininkai teigia, kad mokymasis gauti su COVID-19 susijusią informaciją mažino depresijos riziką, bet, nepaisant to, buvo konstatuota, kad per COVID-19 protrūkį nemaža dalis slaugytojų turėjo psichologinių problemų [15].

Stresogeninių veiksnių ir psichoemocinės būsenos poveikis slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimui

Slaugytojų bendradarbiavimo pagrindai prasideda dar jų mokymosi metais. Mokslininkai tam skiria nemažai dėmesio. Turku universiteto (Suomija) mokslininkai žurnale „Nurse Education Today“ paskelbė atlikto tyrimo duomenis apie slaugytojų pedagogų kompetenciją ir bendradarbiavimą. Slaugytojų pedagogų kompetencija ir slaugytojų pedagogų bei slaugytojų vadovų ir mentorių bendradarbiavimas yra svarbūs užtikrinant kokybišką slaugą. Paskelbto tyrimo tikslas buvo įvertinti slaugytojų pedagogų kompetenciją pagal jų pačių, taip pat slaugos studentų, švietimo administratorių, slaugytojų vadovų ir slaugytojų mentorių gebėjimus bei apibūdinti pedagogų ir švietimo administratorių, slaugytojų vadovų ir slaugytojų mentorių bendradarbiavimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad slaugytojų pedagogai savo kompetenciją įvertino kaip labai gerą. Vertindami savo kompetencijas, pedagogai labiausiai kreipė dėmesį į slaugos studentų ir slaugytojų mentorius. Slaugytojų pedagogų ir švietimo administratorių bei slaugytojų vadovų bendradarbiavimas buvo įvertintas kaip geras, tačiau slaugytojų mentoriai buvo gana kritiški. Tyrėjai priėjo išvadą, kad siekiant išlaikyti ir tobulinti slaugytojų pedagogų kompetenciją ir bendradarbiavimą, reikalingas mokymas [16].

Švedijos mokslininkai Frogeli E ir kt. nustatė, kad, siekiant išvengti su stresu darbe susijusių slaugytojų sveikatos sutrikimų, pradantiems darbą slaugytojams naudinga organizuoti mokymus apie streso valdymą ir prisitaikymą prie naujo profesinio vaidmens [17].

Slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimo tema sulaukia daug mokslo visuomenės dėmesio. Slaugytojų darbe bendradarbiavimas, informacijos perdavimas, geras mikroklimatas darbe yra labai svarbūs siekiant užtikrinti visapusišką ir kokybišką slaugą, tą puikiai iliustruoja Hamamoto ir bendraautorių atlikti tyrimai. Mokslininkai nustatė, kad šiuo metu daugėja senyvo amžiaus pacientų, kuriems reikalinga hemodializė (HD). Šiai pacientų grupei reikia daugelio slaugytojų, kurie prižiūri juos namuose, pastangų. Intensyvus slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimas yra privalomas, siekiant pagerinti pagyvenusių HD pacientų gyvenimo namuose kokybę. Tyrimas buvo atliktas siekiant išsiaiškinti individualias slaugytojų, kurie glaudžiai bendradarbiauja tarpusavyje, sąmoningo bendradarbiavimo savybes. Slaugytojų bendradarbiavimo svarbos pripažinimas buvo įvertintas šiomis 6-iomis perspektyvomis: HD pacientų gyvenimo namuose ypatybių suvokimas, dalijimosi informacija svarba, žinios apie slaugos paslaugas ir gerovę, bendradarbiavimo metodai, komandos priežiūra ir priežiūros valdymas. Tyrimas atskleidė, kad slaugytojų asmeninės charakteristikos buvo svarbiausios tarpusavio bendradarbiavime ir kad, siekiant paskatinti HD slaugytojus padidinti savo sąmoningumą bendradarbiaujant, praverstų labiau juos šviesti, rekomenduoti dalyvauti seminaruose ir konferencijose, siekti įgyti HD slaugytojų licencijas [18].

Slaugytojų stresogeninių veiksnių mažinimas per COVID-19 pandemiją

Psichologinės rizikos vertinimas yra naudinga priemonė, padedanti nustatyti sveikatos priežiūros darbuotojų rizikos grupes ir sudaryti sąlygas įgyvendinti strategijas, gerinančias psichinę gerovę ir užkertant kelią darbingumui sumažėti. Vokietijoje psichologinės rizikos vertinimas yra teisinis įmonių įsipareigojimas ir darbo saugos bei darbo apsaugos dalis. Mokslininkai ištyrė antrinio trauminio streso dažnumą ir galimas jo pasekmes slaugytojų psichinei gerovei ir darbingumui. Tyrimas atskleidė, kad 91,2 proc. slaugytojų patyrė antrinę stresinę traumą, o 25,3 proc. tyrimo dalyvių – antrinius trauminio streso simptomus. Slaugytojai, patyrę antrinį trauminį stresą, nurodė sumažėjusį darbingumą ir darbo kontrolę bei padidėjusią emocinę įtampą, o tai neišvengiamai veikia ir tarpusavio bei komandinį bendradarbiavimą [19].

Šiomis dienomis itin aktuali COVID-19 pandemijos situacija. Murat ir kt. (2021) teigia, kad visi sveikatos priežiūros specialistai, ypač slaugytojai, patiria psichosocialinį poveikį dėl tokių priežasčių kaip netikrumas ir darbo intensyvumas per COVID-19 pandemiją. Visi slaugytojai patiria didelį stresą ir perdegimo riziką bei vidutinę depresiją, ypač turintys mažesnę darbo patirtį. Daugiau perdegimo požymių nustatyta slaugytojams, kurių COVID-19 testas teigiamas ir kurie nenorėjo dirbti (savo noru) per pandemiją. Autoriai siūlo planuoti ir įgyvendinti prevencines ir skatinamąsias psichikos sveikatos priemones, siekiant pagerinti psichikos sveikatą ir slaugytojų gerovę per pandemiją bei parengti slaugytojus, kurie būtų pasiruošę dirbti būtent per pandemiją [20].

Išnagrinėję veiksnius, turinčius įtaką slaugytojų stresui COVID-19 metu Egipto ligoninėse, naudodami Slaugos streso skalę [21] mokslininkai nustatė, kad daugiau negu pusės (52,1 proc.) slaugytojų streso lygis buvo vidutinis, 26,2 proc. slaugytojų patyrė aukšto, o 13,4 proc. ir 8,3 proc. – atitinkamai lengvo ir normalaus lygio stresą. Streso mažinimo veiksniai – mokymai apie darbą per pandemiją, išsilavinimo lygis ir įstaigos administracijos dėmesys. Auginantys vaikus slaugytojai teigė, kad patiria didesnę baimę užsikrėsti, užkrėsti šeimą [22].

Įmonių vadovai ir administratoriai tampa svarbiausi, remdami sveikatos priežiūros darbuotojus ir mažindami stresą per COVID-19 pandemiją. Mokslininkai nustatė, kaip vadovybės parama ir bendravimas susijęs su sveikatos priežiūros darbuotojų streso ir perdegimo mažinimu. Per pirmąją COVID-19 bangą JAV buvo atlikti tyrimai skubiosios pagalbos skyriuose. Tyrimų rezultatai atskleidė, kad darnesnis darbuotojų bendravimas buvo reikšmingai susijęs su mažesniu stresu ir perdegimu: netgi vieno bendravimo balo padidėjimas pagal Likerto skalę buvo susijęs su streso (9 proc.) ir perdegimo (19 proc.) sumažėjimu. Išryškėjo trys su efektyviu krizių valdymu per COVID-19 pandemiją susijusios kryptys: informacijos konsolidavimas, komunikacijos nuoseklumas ir abipusis bendravimas, kurios lemia mažesnę sveikatos priežiūros darbuotojų stresą ir perdegimą [23]. Panašius duomenis pateikia ir kiti tyrėjai – patiriama streso lygis priklauso nuo turimos informacijos apie COVID-19 infekciją, išsilavinimo lygio ir ligoninės administracijos dėmesio [22].

Apibendrinimas

Straipsnyje apžvelgiama naujausia mokslinė literatūra apie slaugytojų tarpusavio bendradarbiavimą ir jį veikiančius stresogeninius veiksnius bei psichoemocinę slaugytojų būseną. Lietuvoje ir visame pasaulyje streso ir psichoemocinės būsenos poveikis fizinei ir psichinei slaugytojų gerovei nekelia abejonių ir yra nuosekliai tyrinėjamas. Šių tyrimų reikšmingumą ir svarbą patvirtina faktai apie slaugytojų patiriamą perdegimą, antrinį trauminį stresą, depresijos simptomus, miego sutrikimus, išgyvenamą baimę ir nerimą, ypač dirbant pandemijos sąlygomis. Mokslininkai siūlo taikyti intervencijas, kurios padėtų efektyviau rasti informaciją, paramą sveikatos priežiūros darbuotojams ar darbuotojų grupėms, akcentuodami dvikryptį bendravimą ir bendradarbiavimą.

Išvados

1. Slaugytojai darbe susiduria su daugybe stresogeninių veiksnių, kurių ypač padaugėjo COVID-19 pandemijos metu. Nevaldomas ilgalaikis stresas sukelia nerimą, perdegimą, miego sutrikimus ir depresiją, neigiamai veikia slaugytojų fizinę ir psichinę sveikatą.
2. Stresogeniniai veiksniai, neišvengiamai veikiančys slaugytojų psichoemocinę būseną ir tarpusavio bendradarbiavimą, yra susiję su slaugytojų išsilavinimu, darbo patirtimi, darbo intensyvumu, bendradarbių asmeninėmis charakteristikomis, įstaigos vadovybės požiūriu ir darbo bei pagalbos priemonių organizavimu, santykiu su pacientais ir jų artimaisiais, darbo pobūdžiu.
3. Stresogeninių veiksnių valdymas ir psichoemocinės slaugytojų būsenos gerinimas COVID-19 pandemijos metu reikalauja ypatingo dėmesio – mokymų rasti informaciją ir asmeninį palaikymą, aprūpinimo saugaus darbo priemonėmis ir abipusio bendradarbiavimo su situaciją koordinuojančiomis organizacijomis.
4. Nagrinėtų straipsnių autoriai siūlo planuoti ir įgyvendinti prevencines ir skatinamąsias psichikos sveikatos intervencines priemones, siekiant pagerinti psichikos sveikatą ir slaugytojų gerovę pandemijos metu bei parengti slaugytojus, kurie būtų pasiruošę dirbti būtent pandemijų metu.

Literatūra

1. Stoškus S. Bendrieji vadybos aspektai. Šiauliai: ŠU leidykla, 2002.
2. Endriulaitienė A., Raižienė S. Organizacinė psichologija: komandų formavimo principai: metodinė priemonė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.–ISBN – 9789955122227.
3. Poškienė G., Istomina N. Slaugytojų perdegimo sindromas: (literatūros apžvalga). *Slauga. Mokslas ir praktika* 2007; 7–8 (127-128): 10–14.
4. Raižienė S., Bakšytė A. Socialines paslaugas teikiančių darbuotojų perdegimo sindromo, socialinės paramos bei savi-sveikatingumo sąsajos. *Socialinis darbas* 2010; 9(2): 119–126.
5. LR SAM MINISTRO ĮSAKYMAS „Dėl psichoemocinio klimato ir psichologinės (emocinės) gerovės sveikatos priežiūros sistemoje gerinimo 2020–2022 metų veiksnių plano patvirtinimo“ 2020. Prieiga per internetą:
6. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b8d51b1062e811eaa02cacf2a861120c> [žiūrėta 2021-12-19].
7. Napoli G. Stress and depressive symptoms among Italian mental health nurses during the COVID-19 pandemic, a cross-sectional study. *Archives of Psychiatric Nursing*. 2022;36: 41–47.
8. Hamaideh S. H., Mrayyan M. T., Mudallal R., Faouri I. G., Khasawneh N. A. Jordanian nurses jobstressors and social support. *International Nursing Review*. 2008, 55 (1):40–47.
9. doi: [10.1111/j.1466-7657.2007.00605.x](https://doi.org/10.1111/j.1466-7657.2007.00605.x)
10. Pantouvakis A., Mpogiatzidis P. The impact of internal service quality and learning organization on clinical leaders' job satisfaction in hospital care services. *Leadership in Health Services*. 2013;26(1):34–49.
11. Gray-Toft P., Anderson J. G. Stress among hospital nursing staff: Its causes and effects. *Social Science and Medicine*. 1981; 639–647.
12. Kazimėnienė A., Grigaliūnienė V. Operacinės slaugytojų patiriamo streso raiška: streso teorijos ir A ir B tipo asmenybės teorijos teiginiai. *Slauga. Mokslas ir praktika* 2015; 1(217):4–6.
13. Khamisa N., Oldenburg B., Peltzer K. Work Related Stress, Burnout, Job Satisfaction and General Health of Nurses. 2015; 12(1): 652–666. doi.org/10.3390/ijerph120100652
14. Mayhew C., Chappell D. Violence in the workplace. *The Medical Journal of Australia* 2015: 346–347.
15. Deng X., Liu X., Fang R. Evaluation of the correlation between job stress and sleep quality in community nurses. 2020 Jan; 99(4): e18822.
16. Iftikhar S. Comparison of perceived stress between nurses working in medical and psychiatric wards. *JPMA The Journal of the Pakistan Medical Association*. 2020, 70 (11): 1952–1955.

17. Zheng R, Zhou Y, Qiu M et al. Prevalence and associated factors of depression, anxiety, and stress among Hubei pediatric nurses during COVID-19 pandemic. *Comprehensive psychiatry*. 2021; 104:152217. doi.org/10.1016/j.comppsy.2020.152217
18. Salminen L., Minna S., Sanna K., Jouko K., Helena L. The competence and the cooperation of nurse educators. *Nurse Education Today*. 2013; 33(11): 1376–1381. doi.org/10.1016/j.nedt.2012.09.008
19. Frogeli E., Rudman A., Ljotsson B., Gustavsson P. Preventing Stress-Related Ill Health Among New Registered Nurses by Supporting Engagement in Proactive Behaviors-A Randomized Controlled Trial. 2018 Jan 8; 4:28. doi: 10.1186/s40814-017-0219-7
20. Hamamoto M., Arita K., Maeda K., Oda H., Doi S., Masaki T. Individual characteristics and recognition for the importance of cooperation with co-workers in nurses who take care of hemodialysis patients receiving home care. *Kidney International Reports*. 2019. Prieiga per internetą: [https://www.kireports.org/article/S2468-0249\(19\)30686-2/pdf](https://www.kireports.org/article/S2468-0249(19)30686-2/pdf) [žiūrėta 2022-01-05].
21. Bock C., Heitland I., Zimmermann T., Winter L., Kahl K. G. Secondary Traumatic Stress, Mental State, and Work Ability in Nurses-Results of a Psychological Risk Assessment at a University Hospital. *Frontiers in psychiatry*. *Front. Psychiatry*, 27 April 2020. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00298>
22. Murat M., Kose S., Savaser S. Determination of stress, depression and burnout levels of front-line nurses during the COVID-19 pandemic. *International journal of mental health nursing*. 2021. (2021)30, 533–543. doi: 10.1111/inm.12818
23. Randmaa M., Engstrom M., Martensson G., Leo Swenne C., Hogberg H. Psychometric properties of an instrument measuring communication within and between the professional groups licensed practical nurses and registered nurses in anaesthetic clinics. *Health Services Research*. 2019; 19:950. doi.org/10.1186/s12913-019-4805-7
24. Hendy A., Abozeid A., Sallam G., Abboud Abdel Fattah H., Abdelkader A., Reshia F. Predictive factors affecting stress among nurses providing care at COVID-19 isolation hospitals at Egypt. *Nursing Open*. 2021;8:498–505. doi.org/10.1002/nop2.652
25. Sangal R. B., Bray A., Reid E. Leadership communication, stress, and burnout among frontline emergency department staff amid the COVID-19 pandemic: A mixed methods approach. 2021; 9 (4): 100577. doi.org/10.1016/j.hjdsi.2021.100577